
Ks. Sylwester Jaśkiewicz, *Eschatologiczny charakter Kościoła pielgrzymującego w posoborowej eklezjologii włoskiej*, Radom 2013, ss. 463.

Recenzowana książka, jaką przedstawił ks. dr Sylwester Jaśkiewicz, to rozprawa habilitacyjna. Studium stawia sobie za cel ukazanie prawdy o eschatologicznym charakterze Kościoła pielgrzymującego w określonej przestrzeni badawczej, jaką jest posoborowa eklezjologia włoska. Zadanie to wyraża pewną, dostrzeżoną przez Severino Dianicha jako obecną w „powietrzu”, potrzebę syntezy, a więc pragnienie, aby w epoce naznaczonej skrajną fragmentaryzacją kultury i niebywałym pośpiechem dać wyczerpującą i systematyczną odpowiedź na pytania rodzące się w sercu człowieka.

Posoborowa eklezjologia włoska, odzwierciedlając po części całe dziedzictwo myśli i kultury włoskiej, jest także w pierwszej kolejności w pewnym sensie poli-

foniczna (T. Citrini). Poszukiwanie więc i budowanie wspólnego *modus vivendi* odnosi się także do eschatologicznego charakteru Kościoła, gdyż chodzi tu zarówno o samą prawdę ukazaną przez Vaticanum II w jej źródłowych i doktrynalnych podstawach, jak i o tajemnicę, która z prawdą tą jest nierozdzielnie związana. Autor przede wszystkim analizuje wkład włoskich teologów, takich jak m.in.: Natale Bussi, Giuseppe Canobbio, Umberto Casale, Erio Castellucci, Giuseppe Colombo, Severino Dianich, Bruno Forte, Brunero Gherardini, Ettore Malnati, Battista Mondin, Luigi Sartori, Angelo Scola, Marcello Semeraro, Sergio Tommaso Stancati, Donato Valentini.

Podejmowana tematyka znalazła swoje właściwe miejsce w całościowych opracowaniach posoborowej eklezjologii jako odrębny, zazwyczaj wieńczący rozdział, nawet jeśli było to dopiero w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, poczynając od Battisty Mondina oraz innych autorów (G. Cereti, U. Casale, A. Garuti, M. Semeraro). W licznych całościowych opracowaniach eklezjologii temat ten występuje jako ważny element prawdy o Kościele, wpisując się w takie zagadnienia wiodące, jak: *Ecclesia viatorum* (B. Forte); Lud święty w drodze do Królestwa (E. Castellucci). W całościowym ujęciu eklezjologii włoskiej temat eschatologicznego charakteru Kościoła pielgrzymującego występuje zwłaszcza w licznych komentarzach VII rozdz. konstytucji *Lumen gentium* (M.O. Bonaldo, B. Gherardini, G. Militello, G. Pozzo, T. Stancati, G. Tangorra). Wnioskom płynącym z prawdy o eschatologicznym charakterze Kościoła pielgrzymującego dla duchowości chrześcijańskiej poświęca swoją publikację dominikanin Fabio Giardini. Liczne artykuły różnych autorów (M. De Rosa, B. Gherardini, G. Tangorra, D. Vitali) starają się ukazać wieloaspektowość eschatologicznej rzeczywistości Kościoła, np.: w kontekście eschatologii, dialogu międzyreligijnego, mariologii (G. Biffi, M. Bordoni, N. Ciola, G. Frosini, G. Canobbio, S. de Fiores, C. Carvello).

Powyższe, przykładowe wskazanie panoramy teologów, którzy wnieśli znaczący wkład do posoborowej eklezjologii włoskiej w odniesieniu do eschatologicznego charakteru Kościoła pielgrzymującego oraz brak całościowego studium w tym zakresie, uzasadniało podjęcie przez ks. Jaśkiewicza tego ważnego przedsięwzięcia naukowego i rokowało pomyślne skutki kwerendy.

STRUKTURA ROZPRAWY

Omawiana rozprawa habilitacyjna w wymiarze struktury składa się ze wstępu, trzech części, stanowiących zwarty tryptyk (s. 10). Zakończenia, streszczeń w językach włoskim i angielskim, wykazu skrótów i bibliografii.

Całość rozprawy zamyka się w trzech blokach tematycznych: eschatologiczna świadomość, rzeczywistość oraz misja Kościoła. Część pierwsza, zatytułowana *Eschatologiczna świadomość Kościoła* (s. 15-137), stanowi prezentację eschatologicznej świadomości Kościoła, czyli fundamentów wskazujących na ten jego

wymiar. Tym samym autor w pierwszym rozdziale ukazuje źródła, wyrażające się w Piśmie Świętym i Tradycji Kościoła. Znajduje to swój wyraz w nadziei eschatologicznej Izraela; w eschatologicznej nowości Kościoła; w Duchu Świętym, który jest „znakiem czasów eschatologicznych”; w eschatologicznym oczekiwaniu pierwotnego Kościoła oraz w eschatologicznym dynamizmie Kościoła w pierwszych wiekach. W drugim rozdziale autor prezentuje nauczanie Vaticanum II oraz posoborowego Magisterium, ukazując schematy planowanej Konstytucji o świętych; rozdział VII Konstytucji *Lumen gentium*; pozostałe rozdziały tego dokumentu oraz inne dokumenty soborowe. W ramach posoborowego Magisterium przedstawia nauczanie papieskie oraz inne dokumenty Kościoła. W trzecim rozdziale została przedstawiona posoborowa recepcja w eklezjologii włoskiej, poprzez ukazanie form recepcji (komentarze do VII rozdz., całościowe syntezy, szczegółowe opracowania); w kontekście wybranych kategorii eklezjologicznych (Mistyczne Ciało Chrystusa, lud Boży, *communio* i sakrament), a także recepcja wobec nowych wyzwań religijno-społecznych (teologia polityczna, teologia wyzwolenia, pytanie o przyszłość i o sens).

Część druga – drugi etap prezentowanego studium – zatytułowana *Eschatologiczna rzeczywistość Kościoła* (s. 139-273), jest próbą syntetycznego ujęcia rzeczywistości Kościoła pielgrzymującego, wynikającej z jego eschatologicznego charakteru (*indoles eschatologica*). W tej części ks. Jaśkiewicz wyraża w trzech ważnych rozdziałach następujące zagadnienia: eschatologiczne dążenie Kościoła; eschatologiczne rysy Kościoła oraz eschatologiczne wypełnienie Kościoła. W rozdziale pierwszym autor rozpoczął swoje refleksje, przedstawiając trynitarnie źródło: poprzez uwypuklenie zamysłu Ojca, misterium paschalnego Chrystusa oraz eschatologicznego daru Ducha Świętego. Ponadto w paragrafie *Kościół w znaku eschatonu* omawia relację Kościoła do królestwa Bożego, zbawienia w Chrystusie i odniesienia do *eschatonu*. Dynamizm eschatologiczny Kościoła ks. Jaśkiewicz dostrzega w napięciu wynikającym z ukierunkowania na przyszłość, w dialektyce między „już” i „jeszcze nie” oraz uwypukla jakościowy, etyczny, apostołski i lokalny wymiar tego dynamizmu. Rozdział drugi wskazuje na eschatologiczne rysy Kościoła, które konkretyzują się na jego obliczu ziemskim i widzialnym, wspólnotowym, duchowym i nadprzyrodzonym oraz jaśniejącym świętością obliczu Kościoła. W rozdziale trzecim autor stara się przybliżyć kwestię eschatologicznego wypełnienia Kościoła, opierając się na obrazach i figurach biblijnych (Nowe Jeruzalem, przyjęcie i wesele); Maryję, jako eschatologiczną ikonę Kościoła (Maryja Wniebowzięta jako obraz i początek oraz znak nadziei i pocieszenia Kościoła pielgrzymującego). W dalszej części tego rozdziału ujmuje paruzję jako wypełnienie Kościoła w Chrystusie, w wymiarze kosmicznym, oraz omawia kwestię Królestwa Bożego w chwale.

Część trzecia, zatytułowana *Eschatologiczna misja Kościoła* (s. 275-344), ukazuje eschatologiczną misję Kościoła i stanowi w znacznym stopniu praktyczne, pastoralne dopełnienie poprzednich rozważań, na podstawie życia i działalności

pastoralnej Kościoła we Włoszech. Ks. Jaśkiewicz dąży tutaj do odpowiedzi: na ile i w jakim stopniu prawda o eschatologicznym charakterze Kościoła pielgrzymującego nie jest tylko teorią, ale rzeczywistością przenikającą i dynamizującą życie Kościoła we Włoszech. Trzy rozdziały, składające się na tę ostatnią część, nawiązują do potrójnego urzędu Chrystusa (*triplex munus*): prorockiego, kapłańskiego oraz królewskiego. Wedle tak pomyślanego schematu autor analizuje w rozdziale pierwszym posługę słowa, odnosząc się, w perspektywie eschatologicznego wymiaru Kościoła, do kwestii ewangelizacji i katechezy (wyodrębnia tutaj wskazania katechetyczne i katechizmy) oraz przepowiadania (podjęte tutaj tematy to: metafora pielgrzymowania, powołanie do życia wiecznego oraz postawa przyjaźni). W rozdziale drugim, w którym autor omawia obszar życia liturgicznego Kościoła, zostaje podkreślony temat zgromadzenia liturgicznego, które antycypuje eschatologiczne zgromadzenie; dalej ukazany jest rok liturgiczny w profilu relacji między *hodie* liturgicznym a *to eschaton*; następnie został uwypuklony eschatologiczny wymiar celebracji liturgicznych. Końcowy paragraf analizuje formuły liturgiczne. Trzeci rozdział, *Diakonia eschatologiczna*, ujmuje w kluczu eschatologicznym etos Kościoła pielgrzymującego, dary eschatologicznego charakteru, miłość bliźniego oraz budowanie kultury miłości.

Finalną część książki stanowi zakończenie (s. 345-360), które jest przedstawieniem konkretnych wniosków, dezyderatów wynikających z przeprowadzonych naukowych badań.

TREŚCIOWA WARTOŚĆ PRACY

Książka ks. S. Jaśkiewicza stanowi dojrzałą rozprawę naukową, spełniającą wszystkie kryteria stawiane dla takich przedsięwzięć. Bez cienia wątpliwości można stwierdzić, że autor zaprezentował solidne studium, które dowodzi, że w całościowym ujęciu posoborowa włoska myśl eklezjologiczna nad dowartościowaną przez Vaticanum II prawdą o eschatologicznym charakterze Kościoła pielgrzymującego wnosi ważny wkład i stanowi kluczową rolę w odnowionej eklezjologii katolickiej. Jest jednak świadom, że recepcja nauczania soborowego w tym względzie jest w swej istocie procesem powolnym i stopniowym i dlatego nie pretenduje do uznania jej za niezwykle *novum*. Jest to proces ciągle otwarty i dlatego monografia stanowi punkt wyjścia do dalszych głębszych poszukiwań. Jest to jednak pierwsze studium, które w środowisku teologów polskich tak integralnie, wieloaspektowo, ukazuje dorobek włoskiej eklezjologii w tej tematyce.

Ks. Jaśkiewicz udowodnił, że istnieje konieczność harmonijnej wizji pomiędzy Kościołem pielgrzymującym a Królestwem Bożym, aby Kościół mógł realizować swoją misję w świecie, będąc w stanie mu służyć i go przemieniać. Ukierunkowanie Kościoła na eschatologiczne Królestwo Boże nie alienuje go ani nie wyobcowuje z naturalnego rytmu świata i historii. Przesłanie studium implikuje wyraźnie

ścisły związek eklezjologii z eschatologią, jak również z innymi traktatami, jak chrystologia, soteriologia, trynitologia, pneumatologia czy mariologia. Ten ścisły związek stoi u podstaw soborowej wizji Kościoła. Chrystologiczny, pneumatologiczny oraz antropologiczny wymiar eschatologii chrześcijańskiej znajduje swoje dopełnienie w wymiarze eklezjologicznym. Naukowe badania doprowadziły autora do ważnego wniosku, iż eklezjologia winna odzyskać całe bogactwo *eschatonu* poprzez trzy istotne płaszczyzny: budowanie Kościoła (eklezjologii) o wyraźnym prymacie miłości i służby (*ecclesia de charitate*); pogłębienie wymiaru misyjnego i ekumenicznego eklezjologii; pełnienie funkcji krytyczno-profetycznej wobec historii. Na podstawie przeprowadzonej naukowej kwerendy słusznie konstatuje ks. S. Jaśkiewicz, że eklezjologia posoborowa widzi Kościół jako rzeczywistość obecną w świecie, a jednocześnie otwartą na przyszłość. Celnie uważa, że bez eschatologii Kościół byłby niespełniony, a jego oczekiwanie puste. Kościół ma swą świadomość eschatologiczną, która nie tylko towarzyszy jego pielgrzymowaniu, ale także przenika tę wędrówkę i na zasadzie antycypacji nakreśla ramy przyszłej rzeczywistości. Kościół żyje w znaku *eschatonu*: jako tajemnica ostatecznej pełni to w pierwszej kolejności Bóg Trójjedyny, którego miłość urzeczywistnia się w Jezusie Chrystusie. Autor posunie się do stwierdzenia, że niemalże jest niemożliwe mówienie o Kościele bez podkreślenia jego eschatologicznej rzeczywistości. Kościół jest przeniknięty napięciem eschatologicznym.

Cenne przesłanie studium wyraża się w tym, że eschatologiczna rzeczywistość Kościoła w całym swym bogactwie nie stanowi ani całej rzeczywistości eschatologicznej, ani rzeczywistości eschatologicznej w możliwości. Innymi słowy, Kościół już uczestniczy w ostatecznej rzeczywistości i nie przestaje dążyć do jej pełni. *Nunc temporis ecclesiae* pozostaje w ścisłym odniesieniu wobec *nunc aeternitatis*, ponieważ w Kościele i poprzez niego to, co wieczne, ciągle przenika i urzeczywistnia się w *nunc temporis* historii zbawienia. Eschatologiczny charakter Kościoła pielgrzymującego wskazuje, że eschatologia nie rozpoczyna się „po tamtej stronie”, za „progiem” śmierci: Kościół stanowi rzeczywistość aktualnej jej antycypacji. Autor studium słusznie podkreśla, że pomiędzy terażniejszością (*già*) zbawienia w Jezusie Chrystusie i jego ostateczną przyszłością (*non ancora*) istnieje dialektyka, która stanowi istotny wymiar prawdziwego dynamizmu eschatologicznego Kościoła, który urzeczywistnia się w perspektywie jakościowej, etycznej, apostołskiej oraz lokalnej.

Autor jasno zauważa, że Kościół „międzyczasu” jest już na ziemi antycypacją, preludeum eschatologicznej rzeczywistości w oczekiwaniu na pełnię. Kościół w drodze do owej pełni jest tajemnicą komunii, która obejmuje zarówno pielgrzymujących jeszcze na ziemi, jak również tych, którzy to ziemskie pielgrzymowanie zakończyli. Owa *communio sanctorum* wskazuje na trzy znaczenia: komuniję w Duchu Świętym (*communio Sancti Spiritus*), komuniję w świętych darach (*communio sacramentorum*) oraz w znaczeniu osobowym komuniję między świętymi (*communio sanctorum*). Na podstawie tych ważnych wniosków z dysertacji pły-

nie konieczność pogłębienia istoty czci świętych oraz ich wstawiennictwa. Na oryginalność studium wskazuje podkreślenie wymiaru życiowego i pastoralnego prawdy o eschatologicznym charakterze Kościoła pielgrzymującego. To przejście z teorii w praktykę; aplikacja wymiaru teoretycznego do *praxis* życia Kościoła. Powyższy kierunek to pokłosie wnikliwych badań autora, który zauważa, że znamienym rysem posoborowej eklezjologii włoskiej jest jej wymiar praktyczny, wynikający ze skoncentrowania się na historycznym działaniu Kościoła. Autor studium wyjaśnia, że pastoralne aplikacje nie stanowią ani wykładu teologicznego „serii B” ani „pięknego kazania” (C. Delpero, F. Lambruschini), lecz są życiowym „tętnem”, które wyznacza rytm życia i posługi rzeczywistości eschatologicznej Kościoła. Słusznie więc zostało wskazane, że pastoralne zaangażowanie Kościoła, jego misja duszpasterska, odzwierciedlająca charakter eschatologiczny Kościoła, wyraża się w perspektywie potrójnego urzędu Chrystusa, odnosząc się do posługi słowa, liturgii (*locus eschatologicus*) oraz diakonii eschatologicznej. W kontekście tych konstatacji ks. Jaśkiewicz ważne stają się dezyderaty, iż pogłębienie rozumienia kategorii Ludu Bożego w świetle eschatologicznego charakteru Kościoła może otworzyć nowe perspektywy dialogu z judaizmem. Ponadto istnieje potrzeba analizy omawianej kwestii w posłudze słowa, ewangelizacji, katechezie. Dla kształtowania nowego profilu chrześcijańskiej egzystencji konieczne jest stosowanie właściwego języka, komunikatywnej treści, której nowość wyraża się w pełni eschatologicznej, a także ukazywanie bogactwa eschatologicznej cnoty nadziei, eschatologicznych darów radości i pokoju. Kościół, wdrażając w życie objawione prawdy wiary, musi głosić, celebrować oraz świadczyć o swoim eschatologicznym charakterze. Ilekroć bowiem, gdy Kościół „zarzuca” czy nawet zapomina o tym swoim wymiarze, tylekroć staje się zarazem niezdolny do zrealizowania swojego zasadniczego powołania wobec świata i człowieka.

SUGESTIE

Na podstawie gruntownej analizy przeprowadzonych przez autora badań bez wątpienia można wyciągnąć wnioski, które w znakomitej większości przemawiają za przewagą pozytywnych wartości studium. Wskazane poniżej sugestie nie mogą przesłonić tego, że ks. Jaśkiewicz przedłożył dojrzałą, *stricte* naukową dysertację. Szkoda, że w części pierwszej nie znalazł się „paragraf” poświęcony włoskiej eklezjologii czasu przedsoborowego. Wprawdzie autor podaje garstkę danych na początku rozdziału II (przyt. 2, s. 51), jednak jest to moim zdaniem zbyt lapidarne ujęcie zagadnienia. Współczesna eklezjologia włoska sięga korzeniami, czerpie idee, inspiracje oraz punkty odniesienia z refleksji przedsoborowej. Jeśli już, to lepiej gdyby ten przypis znalazł się na początku rozdz. III. Tło przedsoborowe, swoisty *background*, pozwoliłoby czytelnikowi lepiej „wczytać się” w posoborową włoską myśl eschatologicznego wymiaru Kościoła.

Autor bardzo dobrze sobie radzi z ukazaniem powiązań i wpływu tendencji teologii światowej na włoską. Niemniej jednak niektóre miejsca mogłyby być bardziej „zaopatrzone” w te koncepcje. Myślę tutaj np. o części II, rozdz. 2, par. 2.3. *Cnoty teologalne*. Przy analizie eschatologicznej nadziei (s. 213-216) brakuje krótkiego tła idei Jürgena Moltmanna, który uważany jest przecież przez wielu za najbardziej genialnego wykładowcę teologii nadziei chrześcijańskiej, tym bardziej że w przypisie wspomniany jest neomarksista E. Bloch (s. 215, przyp. 208). Autor oczywiście nie zaniedbuje idei Moltmanna, przywołując go wiele razy w punktach, np. *Sakrament* (s. 118); *Teologia polityczna – «rezerwa eschatologiczna»* (s. 121). W części II, rozdz. 2, par. 3.2. *Maryja – eschatologiczna ikona Kościoła* Autor przywołuje myśli m.in. Brunona Fortego (s. 245). Czy nie należałoby tutaj doprecyzować, iż Forte widzi Maryję jako ikonę Kościoła także w kondycji Dziewicy i Matki, a Maryja w wymiarze eschatologicznym jest ikoną Kościoła w Jej kondycji Oblubienicy? Refleksja teologiczna Fortego zmierza bowiem do wypuklenia powyższych trzech tytułów czy aspektów postaci Maryi wedle potrójnego modelu: teologiczno-trynitarnego, eklezjologicznego i antropologicznego. Nas interesuje tutaj model eklezjologiczny.

Treść długiego przypisu nr 131 (s. 48-50) mogłaby stać się po lekkiej modyfikacji tekstem wieńczącym ten paragraf (cz. I, rozdz. I, 1.5). Szkoda, że nie został sporządzony indeks osób, który przy tego typu monografiach jest szczególnie użyteczny. Treściowa objętość części III (69 s.) mogłaby być bardziej proporcjonalna w stosunku do pozostałych części (I – 122 s.; II – 134 s.).

FINIS CORONAT OPUS

Autor na samym wstępie postawił pytania: „Czy do *quaestiones disputatae* w posoborowej teologii – obok takich zagadnień, jak: relacja pomiędzy Kościołem powszechnym a Kościołami lokalnymi, sakramentalność episkopatu, kolegialność urzędu św. Piotra, eklezjologia *communio*, miejsce i rola świeckich w Kościele – należy również charakter eschatologiczny Kościoła pielgrzymującego?” (s. 5). Rzetelne badania naukowe nad dorobkiem posoborowej eklezjologii włoskiej przeprowadzone przez ks. Jaśkiewicza potwierdzają znaczący dorobek włoskiej eklezjologii w tym względzie, a jednocześnie przemawiają za naukowym, oryginalnym, nowatorskim charakterem rozprawy. Zgrupowanie oraz analiza tak obszernej literatury źródłowej, literatury o różnych metodach badawczych, wyrażającej różne spojrzenia, tendencje, koncepcje, niejednokrotnie tylko cząstkowe, nigdy nie jest sprawą łatwą i tym samym wymaga odważnego i rzetelnego wniknięcia w określony dorobek teologiczny. Przesłanie włoskiej myśli eklezjologicznej kryje się w koncepcjach poszczególnych autorów. Ks. S. Jaśkiewicz poradził sobie tutaj bardzo dobrze.

Zasadniczo struktura pracy nie budzi zastrzeżeń, jest przejrzysta, podporządkowana problemowi głównemu, ujętemu w tytule studium. Postawienie kwestii, jej podzielenie na konkretne, właściwe, bardziej szczegółowe zagadnienia, zastosowanie metody genetyczno-historycznej oraz analizy porównawczej, jasne wytyczenie granic literatury źródłowej – bardzo obfitej – to bez wątpienia atrybuty rozprawy na poziomie dojrzałej monografii naukowej. Wszystkie etapy badawcze zostały logicznie połączone, co nadało studium wewnętrzną spójność.

Przy lekturze pracy widoczne jest odczytanie i umiejętność konsekwentnie prowadzonego dyskursu teologicznego. Autora charakteryzuje umiejętność tworzenia właściwej syntezy. Łatwo dostrzegamy w rozprawie jego naukową dojrzałość, kompetencje, naukową rozważę oraz rzetelność badawczą. Rozprawa habilitacyjna świadczy o dużej samodzielności badawczej i erudycji jej autora. Ponadto cechuje go przenikliwość i precyzja wyводу oraz dyscyplina argumentacji.

Książka stanowiła – obok pozostałego dorobku badawczego, wkładu dydaktyczno-organizacyjnego oraz wykładu – podstawę do uzyskania stopnia doktora habilitowanego na Wydziale Teologii UKSW w dniu 2 czerwca 2014 roku. Ks. Sylwester Jaśkiewicz jest doktorem habilitowanym w zakresie teologii dogmatycznej, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki eklezjologicznej oraz eschatologicznej, zwłaszcza w obszarze włoskiej eklezjologii posoborowej.

Ks. Leon Siwecki
KUL